

Luther, reformationen och missionen

För en organisation som i sitt namn kopplar ihop orden Luther och mission är förstas frågan om förbindelsen mellan de båda intressant. Man har menat att Luther haft lite att säga om mission, men senare tids forskning har nyanserat bilden. I denna artikel ska missionstanken under reformationen och under lutherdomens två följande århundraden undersökas.¹

REFORMATIONSTIDEN

Den moderna missionsforskningen började under slutet av 1800-talet. En av portalfigurerna var den tyske teologen Gustav Warneck (1834–1910). Han menade att reformatorerne var ointresserade av eller till och med negativt inställda till mission. Warneck skrev i sitt mest kända verk *De protestantiska missionernas historia*:

Icke blott missionsgärningen utan till och med *missionstanken* i den mening, vi nu fatta den, sakna vi hos reformatorerne.²

Warnecks inställning kom att spridas och dominera missionsforskningen. Men under senare delen av 1900-talet blev den ifrågasatt. David J. Bosch (1929–1992), sydafrikansk missionsteolog, vars bok *Transforming Mission* (utgiven 1991) blivit ett missiologiskt standardverk, menar att Warneck och

andra har bedömt reformatorerne utifrån en senare förståelse av missionens teori och praktik.³ Bosch skriver:

På senare tid har dock flera forskare argumenterat för att Warnecks dom faller reformatorerne inför den moderna missionsrörelsens domstol och finner dem skyldiga för att inte skriva under på en missionsdefinition som inte existerade i deras egen tid.⁴

Man har helt enkelt inte förstått reformatorerne utgångspunkt i det som kan beskrivas som deras missionstanke. Lite förenklat ställer man dem till svars inför Matteusevangeliet 28:18–20, medan de verkade utifrån ett delvis annat perspektiv, som utgår från Romarbrevet 1:16–17:⁵

”Jag skäms inte för evangeliet. Det är en Guds kraft till frälsning för var och en som tror, juden först men också greken. I evangeliet uppenbaras rättfärdighet från Gud, av tro till tro, som det står skrivet: Den rättfärdige ska leva av tro.”

Detta bibelord blev viktigt för Martin Luthers (1483–1546) reformatoriska genombrott, för upptäckten av att Guds rätt-

färdighet är en passiv rättfärdighet (det vill säga inte något som människan skall åstadkomma) och att den som tror, genom tron, tillräknas denna rättfärdighet. Romarbrevet 1:16–17 blev alltså grundläggande för reformatörernas arbete vad gäller mission.

Luther hade å ena sidan att hålla stånd mot skolastikerna, som ville närma sig Gud via förnuftet, och å andra sidan spiritualisterna, som ville finna vägen till Gud inom sig. Luther möter dem båda genom en *teocentrisk* utgångspunkt: Vad Gud – i Kristus – gjort för människan.⁶ Ofta citeras Luthers bild av att evangeliet är som en sten som kastas i vattnet – den ger upphov till en serie cirkulära vågor, som sprider sig från centrum och utåt. Betoningen ligger inte på människans handlande, utan på Guds.

Bosch lyfter också fram Lukasevangeliet 14:23 som ett bibelord, som kan ses som grund för den medeltida romersk-katolska missionstanken. Mycket handlade om att ”se till att människor kommer in” (dvs i kyrkan).⁷ I reformationens tankar – i dess teologi – fanns sådant som bröt med den romersk-katolska läran och som lade en ny grund för mission. Låt oss, med Bosch, lyfta fram fyra punkter:⁸

1. Artikeln om *rättfärdiggörelse genom tron*.

Den understryker avståndet mellan Gud och den fallna människan, och Guds handlande i nåd för att förlåta, rättfärdiggöra och rädda henne. Människan ses ur syndafallets perspektiv. Världen är ond, och varje människa behöver räddas likt en gren som rycks ur den brinnande elden.

2. *Frälsningens subjektiva dimension*. Gud är intressant, eftersom han är Gud *för mig*; för Kristi skulle han rättfärdiggjort

mig genom nåden. Frågan om frälsning blir individuell.

3. Betoningen på individen och det personliga ledde till återupptäckten av det *allmänna prästadömet*.

4. *Skriften i centrum* blev verklighet i de protestantiska församlingarna. Örat blev viktigare än ögat. Ordets inflytande ökade på bekostnad av sakramenten.

I de här teologiska (åter-)upptäckterna och betoningarna fanns en grund för en ny missionsideologi och -strategi. Men ändå tog sig reformationen inte uttryck i missionsinsatser riktade mot icke-kristna folk. En anledning var att reformatörerna, liksom Rom, höll samman världslig överhet och religiös inriktning.⁹ Man var visserligen tydlig med att svärdet inte hade någon roll i utbredandet av kristendomen, men folkets religion förväntades vara densamma som furstens.¹⁰ Detta gjordes till en princip i samband med avslutningen av det trettioåriga kriget och westfaliska freden år 1648.¹¹ I Sverige fanns det samiska folket på ”luthersk mark”, vilket därför föranledde missionsinsatser med början 1559.¹²

Ett andra hinder för mission var reformatörernas fokus på att reformera en kyrka som man upplevde vara fallen. Ett tredje hinder var klostrens avskaffande. Klostren hade många gånger fungerat som missionsstationer, och när de försvann minskade de kristnas kontakt med icke-kristna folk.¹³

På reformatoriskt håll fanns dock grupper med större iver för mission. Ett exempel var anabaptisterna. De ville inte reformera, utan evangelisera Tyskland. De var inte heller intresserade av att följa furstarnas fastställda geografiska gränser.¹⁴ Det fanns också teologer som förde fram en

*Luther
hade visst
hjärta för
missionen.*

lite annorlunda linje än den reformatoris-
ka majoritetens. Den holländska teologen
Hadrian Saravia (1531–1613) publicerade
t.ex. 1590 en skrift, i vilken han argumen-
terade för missionsbefallningens giltig-
het. Men han kritiserades skarpt, från kal-
vinskt håll av Theodore Beza (1519–1605)
och från lutherskt håll av Johann Gerhard
(1582–1637).¹⁵

LUTHER OCH VÄRLDSMISSIONEN¹⁶

Teologen Ingemar Öberg har skrivit den
kanske mest omfattande bok (670 sidor!)
som finns om Luther och missionen. Den
har titeln *Luther och världsmissionen* och är
utgiven vid Åbo Akademi.¹⁷ Öberg skriver:

Lutherforskning är en mödosam syssla.
Här kan man peka på källmaterialets
enorma omfång, rikedom på synpunkter
och varierande källvärde. Vidare är det ju
så, att reformatorn inte alltid viger en te-
matisk skrift åt ett problem. Det vanliga
är, att bibelarbetet aktualiserar temata.¹⁸

Öberg menar att Luther visst hade hjärta för
missionen. Han behandlar dock inte ämnet
tematiskt, utan i sina bibelutläggningar.
Många senare teologer utgår från den andra
eller den tredje trosartikeln för att formu-
lera sin missionssyn, medan för Luther den
första artikeln är av största betydelse.¹⁹

Givetvis har reformatorn lagt stor vikt
vid en del av dessa temata [andra och
tredje artikeln], men Luthers missions-
tänkande förankras på ett helt annat sätt
i bl.a. *skapelsetanken, i evangeliets inneboende
expansionskraft, i läran om rättfärdiggörelsen
genom tron samt i tanken att det är Guds själv,
som genom evangelium bygger sitt rike ut över
världen.*²⁰

Öberg lyfter också fram viktiga missions-
perspektiv från Luthers texter om judendom
och islam.²¹ Jan-Martin Berentsen (norsk
missionsteolog, 1939–) återger Luthers in-
ställning:

Judar ska vinnas för Kristus genom tål-
modigt bibelstudium, och fångarna hos
turkarna [muslimerna] ska försöka vinna
dessa genom saktmodig vandel och kristet
vittnesbörd.²²

Anhängare av den judiska respektive den
muslimska religionen var de utövare av
främmande tro som Luther kom i kontakt
med. Men på grund av hätska utfall, inte
minst mot judar, har dock de texter av
Luther som berör dessa grupper inte varit
särskilt populära för studium.

Rune Imberg lyfter fram en av Öbergs
slutsatser om missionsperspektivet i Luth-
ers skriftutläggning och predikan.²³ Öberg
skriver:

I slutet av kartläggningen och analysen
ovan har jag visat, att Luthers epistelut-
läggningar äger ett klart missionsper-
spektiv. På många sätt uttalar reforma-
torn, att Guds frälsnings evangelium
skall föras ut till alla folk, till såväl judar
som hedningar. Och härvid talar han om
både präster och lekmän i konkret arbete
för att föra ut evangeliet. Missionen är
primärt ett Guds verk, men den kan
aldrig undvara den mänskliga faktorn.
Man ser också, att missionsvisionen icke
hämmas av tanken på Kristi snara åter-
komst. [...] För Luther är det fortvarande
missionstid i världen, till dess att man ser
Människosonen, missionens »drivande
motor» via Ordet och Anden, på him-
melens skyar.²⁴

Mycket av Rosenius missionssyn kom från pietismen och herrnhutismen, och den utgjorde den missiologiska grunden när ELM påbörjade utlandsmission.

Men Öberg konstaterar också att Luthers glöd och nöd för mission – inte minst för att turkar (muslimer) och judar skulle nå med evangelium – inte fördes vidare in i de lutherska kyrkornas nästa fas, ortodoxin.²⁵

DEN LUTHERSKA ORTODOXIN

I och med den westfaliska freden 1648 rådde i huvudsak fred i Europa, och i lutherska länder etablerades och stabiliserades lutherdomen. Bekännelsearbetet pågick efter reformationen både i de reformerade delarna av kyrkan och i de rom-trogna. På lutherskt håll utvecklades det som kom att kallas *den lutherska ortodoxin*, som byggde ett dogmatiskt system till försvar mot angrepp från romersk-katolskt motreformationsarbete.²⁶

En teolog under den lutherska ortodoxin som kom att ta sig an missionsfrågan var Philip Nicolai (1556–1608).²⁷ I skriften *Commentarius de regno Cristi* (1597) utvecklade han tankar, som senare kom att föras vidare och präglade ortodoxins syn på mission.²⁸ Men Philip Nicolais tankar kom inte att leda till någon missionsvåg. Ortodoxin kom att präglas av följande:²⁹

1. Tanken var att missionsbefallningen hade uppfyllts av apostlarna och inte längre var bindande för kyrkan. Nicolai avvisade inte utbredande arbete i kyrkan, men höll isär det från apostlarnas grundläggande arbete. Men de flesta av ortodoxins teologer gjorde inte denna distinktion.
2. Hela initiativet till människors frälsning tas av Gud. Detta grundades på Luthers undervisning om rättfärdiggörelse av tron allena genom nåden och Calvins predestinationslära, men utvecklades vidare så, att mänskliga initiativ till mission avvisades.
3. En mörk syn på historien som ledde till passivitet och pessimism. För Nicolai var Herrens snara ankomst väntad och ett missionsmotiv, men det senare föll snart bort.
4. Fortsatt menade man att luthersk mission endast kunde bedrivas på luthersk mark.
5. Alla människor står utan ursäkt, eftersom Gud uppenbarat sig för alla genom skapelsen.

DET PIETISTISKA GENOMBROTET

År 1693 gav Philipp Jakob Spener (1635–1705) ut skriften *Behauptung der Hoffnung künfftiger besserer Zeiten* (ung. ”Hävdande av hopp för framtida bättre tider”). Skriften bröt helt med ortodoxins melankoliska attityd. Spener företrädde en ny inriktning inom lutherdomen – *pietismen* – som förenade glädjen över den personliga frälsningen med en iver att förkunna befrielsens evangelium för alla. Den andra centralfiguren i den nya rörelsen var August Hermann Francke (1663–1727). Många anslöt sig till den nya riktningen med centrum i den tyska staden Halle. Spener och Francke betonade människans helhet. De institutioner som skapades skulle ta hand om både själ och kropp.³⁰

Bland pietisterna fanns greve Nikolaus von Zinzendorf (1700–1760) som redan i ung ålder tändes för att sprida evangeliet och som på sina ägor i Herrnhut i tyska Sachsen skapade en gemenskap som utvecklades till *herrnhutism*, en luthersk inriktning med ännu större missionsbetoning än den ursprungliga pietismen.³¹

Den pietistiska och herrnhutiska missionsstanken betonade:³²

1. Att Kristi död och ställföreträdande strafflidande har universell betydelse.
2. En fördjupad förståelse av omvändelsens nödvändighet i kontrast till ett enbart yttre medlemskap i en kyrka. Människans upplevelse och erfarenhet är av betydelse.
3. Att missionen skulle bäras av en mindre grupp inom kyrkan. Det var inte överhetens sak att bedriva mission, men inte heller kyrkans som helhet (*ecclesia*). Den lilla kyrkan i den stora (*ecclesiola in ecclesia*) borde bära missionsuppdraget.

4. För von Zinzendorf var kyrkostruktur inte ett mål i missionen. De utsända skulle, efter mönstret i Apostlagärningarna, endast skörda de första frukterna. Dessa skulle sedan samlas i växande grupper. Von Zinzendorf var mycket besviken när han efter en amerikaresa återvände till Herrnhut och fann att man där bildat en kyrka.

5. Att missionen inte kan se politiska geografiska gränser som hinder för att gå vidare. Trots det sändes de tidiga herrnhutiska missionärerna ut till Indien och Västindien med kolonialmakternas bistånd.

6. Överlåtelsen. De utsända reste utan tanke på garantier och arbetade under mycket svåra förhållanden.

Några decennier in på 1700-talet kom betoningen att förskjutas bort från det ursprungliga helhetsperspektivet på människan, till att mer och mer betona den andliga sidan. Möjligen berodde det på förhållandet till världsliga makthavare. Men det öppnade för den eskapism som kom att utgöra en av pietismens svagheter.³³

EVANGELISK LUTHERSK MISSION

Avslutningsvis lyfter vi några frågor som reformation, ortodoxi och pietism/herrnhutism kan ställa till dagens lutherska mission och till Evangelisk Luthersk Mission (ELM):

Teologiskt spelar nog Romarbrevet 1:16–17, och den reformatoriska upptäckten, stor roll också i dag. Men kanske inte som missionsparadigm. Reformatorernas vilja att reformera märks också i ELM. I missionsarbetet i Etiopien och Eritrea tog det ganska lång tid innan tanken på reformation övergavs till förmån för bildandet av lutherska

kyrkor. Kan ELM-arnas trotsiga fasthållande vid Svenska kyrkan ses som ett uttryck för samma sak? Däremot har ingången i Peru (sedan 1994) inte varit att reformera, utan att evangelisera i ett land, där delar av samhället är sekulariserat romersk-katolskt och andra delar aldrig har varit kristnat.

Studiet av ortodoxin ställer två frågor till ELM i dag: (1) Hur kombinerar vi fasthållandet vid den rena läran (ortodoxi) med ett liv i kärlek och handling (ortopraxi)? Finns det särskilda hänsyn att ta i missionsarbetet i mötet med onådade eller efterkristna folk? (2) Ortodoxin betonade att varje människa är utan ursäkt. I dag ställs snarare frågan om Gud har någon ursäkt för att inte frälsa, inte rädda, alla.

Genom herrnhutarnas utsända diasporaarbetare, via pietismens skrifter och på andra sätt kom nöden och glöden för mission till Sverige för ungefär 200 år sedan. Sprid-

ningen gick snabbt. Också från Sverige reste missionärer ut till Afrika och Asien under 1800-talet. Mycket av Rosenius missions-syn kom från pietismen och herrnhutismen, och den utgjorde den missiologiska grunden när ELM påbörjade utlandsmission.³⁴

Kanske har vi också fått med oss något av Zinzendorfs reservation inför kyrkobil-dning? Pietismen förlorade delvis sitt helhetsperspektiv på människan. Hur ser det ut i dag i vårt missionsarbete? Hur kan ett helhetsperspektiv på människan komma till uttryck när skolor och sjukvård i lägre grad efterfrågas?

Erik J Andersson

Missionsledare, Örskelljunga

Fotnoter

1. Artikel bygger på ett föredrag som först hölls i Stockholm 5 juni 2017 vid ELMs årskonferens och sedan i bearbetad form 16 augusti samma år i Leipzig under en studieresa för ELMs predikanter. Kyrkohistorikern Rune Imberg höll i Riga 26 maj 2017 en föreläsning under rubriken "Luther, Lutheran Churches and Mission". Imberg har mycket vänligt låtit mig ta del av föreläsningsskriptet och insikter därifrån har fördjupat denna artikel särskilt i avsnittet om Luther och världsmissionen.
2. Gustav Warneck, *De protestantiska missionernas historia*, EFS förlag, Stockholm 1903, s. 15–16
3. David Jacobus Bosch, *Transforming mission: paradigm shifts in theology of mission*, Orbis Books, Maryknoll, N.Y., uppl. tryckt 2016, s. 249
4. Bosch, s. 249 (min översättning)
5. Bosch, s. 245
6. Sidney H. Rooy, *Lutero y la misión. Teología y práctica de la misión en Martín Lutero*, Editorial Concordia (CPH), Saint Louis, USA 2005, s. 12
7. Luk. 14:23: "Då sade Herren till sin tjänare: Gå ut på vägar och stigar och se till att människor kommer in, så att mitt hus blir fullt."
8. Bosch, s. 246–247
9. Bosch, s. 245
10. Bosch, s. 250
11. Bosch, s. 253
12. Bosch, s. 251
13. Bosch, s. 250–251
14. Bosch, s. 251–252
15. Bosch, s. 252
16. Detta avsnitt är i stora drag hämtat från Rune Imbergs föreläsningsskript, *Luther, Lutheran Churches, and Mission*, föreläsning Riga 26 maj 2017.
17. Ingemar Öberg, *Luther och världsmissionen: historisk-systematiska studier med särskild hänsyn till bibelutläggningen*, Institutionen för

- systematisk teologi vid Åbo Akademi, Åbo, 1991. Boken är svår att få tag på, men det finns en engelsk utgåva från 2007, på Concordia Publishing House. Översättningen är gjord av Dean Apel.
18. Öberg, s. 9
 19. Imberg
 20. Öberg, s. 11 (Öbergs kursivering)
 21. Imberg understryker också detta och hur aktuellt det bör vara för en kristen i Europa i dag.
 22. Jan-Martin Berentsen, Tormod Engelsen & Knud Jørgensen (red.), *Missiologi i dag*, Universitetsforlaget, Oslo 2001, 2 uppl., s. 112 (min översättning)
 23. Imberg
 24. Öberg 1991, s. 423–424
 25. Öberg, s. 650
 26. https://sv.wikipedia.org/wiki/Luthersk_ortodoxi (22 maj 2017) Enligt Wikipedia kan ortodoxin indelas i tre faser: För- och tidigortodoxin (1546–1600), högortodoxin (1600–1685) och sen- och reformortodoxin (1685–1730). Berentsen fokuserar på 1600–1675 i sin redogörelse för ortodoxin. Berentsen, s. 112.
 27. Representerad i *Lova Herren* med sången 97 "Du morgonstjärna mild och ren", som i *Svenska Psalmboken* har nummer 478.
 28. Bosch, s. 254
 29. Bosch, s. 254–256
 30. Bosch, s. 257–259
 31. Jfr artiklarna "Herrnhutismen i Herrnhut och i norra Skåne", av Börje Karlsson, del 1 i *Begrunda* nr 2-2012 och del 2 i nr 1-2013 (eller tilliviv.se).
 32. Bosch, s. 258–260, Berentsen, s. 116
 33. Bosch, s. 260
 34. För Rosenius missionssyn se Klas Lundströms artikel "Rosenius – missionsmannen" i LarsOlof Eriksson & Torbjörn Larpers (red.), *Carl Olof Rosenius: teolog, författare, själavårdare*, Artos Academic, Skellefteå, 2016.

Litteratur och källor

- Berentsen, Jan-Martin; Engelsen, Tormod & Jørgensen, Knud (red.), *Missiologi i dag*, Universitetsforlaget, Oslo 2001, 2 uppl. (Berentsen et al)
- Bosch, David Jacobus, *Transforming mission: paradigm shifts in theology of mission*, Orbis Books, Maryknoll, N.Y., Twentieth Anniversary Edition, Fifth Printing 2016 (Bosch)
- Imberg, Rune, "Luther, Lutheran Churches, and Mission", föreläsning i Riga 26 maj 2017 (Imberg). Opublicerat manuskript hos författaren.
- Lundström, Klas, "Rosenius – missionsmannen" i LarsOlof Eriksson & Torbjörn Larpers (red.), *Carl Olof Rosenius: teolog, författare, själavårdare*, Artos Academic, Skellefteå, 2016, s. 94–108 (Lundström)
- Rooy, Sidney H., *Lutero y la misión. Teología y práctica de la misión*

en Martín Lutero, Editorial Concordia (CPH), Saint Louis, USA 2005 (Rooy)

Warneck, Gustav, *De protestantiska missionernas historia från reformationen till nuvarande tid: ett bidrag till den nyare tidens kyrkohistoria*, Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens förlag, Stockholm 1903 (Warneck). Översatt till svenska av Adolf Kolmodin, vilken också skrivit ett tillägg om Sverige och hednamissionen under 1800-talet. På tyska utkom första upplagan 1882 under titeln *Abriss einer Geschichte der protestantischen Missionen von der Reformation bis auf die Gegenwart*.

Öberg, Ingemar, *Luther och världsmissionen: historisk-systematiska studier med särskild hänsyn till bibelutläggningen*, Institutionen för systematisk teologi vid Åbo Akademi, Åbo, 1991 (Öberg)